

**ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ
ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΟ
ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΤΑ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ**

**EVALUATION AND REVIEW OF THE CURRICULUM
ON THE SUBJECT OF SOCIAL AND POLITICAL
EDUCATION IN THE CONTEXT OF CRITICAL
PEDAGOGY- HUMAN RIGHTS**

Δημήτριος Δροσάτος
Εκπαιδευτικός Π.Ε.70, M.Sc.
dimdrosatos@gmail.com

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία γίνεται αξιολόγηση και αναθεώρηση του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στο πλαίσιο της Κριτικής Παιδαγωγικής. Συγκεκριμένα πραγματεύεται την ενότητα Ανθρώπινα Δικαιώματα της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου. Γίνεται αναφορά στο Αναλυτικό πρόγραμμα Σπουδών, στη σημασία του και στη λειτουργία του στη διδακτική πράξη. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην Κριτική Παιδαγωγική, στις αρχές και τους στόχους της. Τονίζεται η ιδιαίτερη σημασία της Κριτικής Παιδαγωγικής στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών μέσα από τους κυριότερους εκπροσώπους της Κριτικής Παιδαγωγικής. Επιπρόσθετα, γίνεται μια περαιτέρω ανάλυση του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής και αξιολογείται το γνωστικό αντικείμενο στην ενότητα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Τέλος, αναφέρονται οι στόχοι και οι δραστηριότητες που προτείνονται, γίνεται μια κριτική αποτίμηση του μαθήματος και τίθενται οι προβληματισμοί και οι προτάσεις στα πλαίσια της Κριτικής Παιδαγωγικής.

Λέξεις κλειδιά

Κριτική Παιδαγωγική, Αναλυτικό Πρόγραμμα, Ανθρώπινα Δικαιώματα.

Summary

The present study evaluates and revises the Curriculum on the subject of Social and Political Education in the context of Critical Pedagogy. More specifically, it deals with the section of Human Rights studied in the fifth and sixth grade of the primary school. Reference is made to the Curriculum, its importance and its function in the teaching practice. Following, reference is made to the Critical Pedagogy, its principles and its objectives. It emphasises on the particular importance of Critical Pedagogy in the Curriculum through the main representatives of the Critical Pedagogy. In addition, it carries out a further analysis of the Curriculum of the Social and Political Education subject and it evaluates the cognitive object in the section of Human Rights. Finally, it outlines the objectives and suggests activities, it makes a critical evaluation of the subject and mentions the reflections and suggestions raised in the context of the Critical Pedagogy.

Key words

Critical Pedagogy, Curriculum, Human Rights.

0. Εισαγωγή

Η εκπαίδευση μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μάθησης θα πρέπει να διαχειρίζεται την πολυπλοκότητα ενός κόσμου που αλλάζει ραγδαία. Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να καταστούν ικανοί να λειτουργούν αποτελεσματικά σε πολλαπλές κοινωνίες (Μάρκου, 2010). Η παγκοσμιοποίηση προτάσσει τις δικές της προτεραιότητες παραμερίζοντας την ηθική προτεραιότητα, που είναι το κύριο συστατικό της εκπαίδευσης. Στη σημερινή εποχή της τεχνολογίας και των νέων κοινωνικών ρευμάτων, το εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορεί να παραμείνει στάσιμο. Πρέπει συνεχώς να ανανεώνεται με δημιουργικό και σύγχρονο τρόπο (Παπανούτσος, 1996. Δαφέρμος, 2001).

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών περιλαμβάνει τους στόχους, τις διαδικασίες και τη γνώση για τη διδασκαλία και τη μάθηση (Κουτσελίνη, 1997). Είναι ένας από τους πιο βασικούς τομείς της εκπαιδευτικής πολιτικής και της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας της κοινωνίας (Γερογιάννης & Μπούρας, 2007). Η Κριτική Παιδαγωγική αποτελεί το εργαλείο ανάλυσης των προοπτικών ενός σύγχρονου Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών. Η Κριτική Παιδαγωγική στοχεύει στην ανάπτυξη της κριτικής συνείδησης των διδασκόμενων για να αντιληφθούν την κοινωνική πραγματικότητα. Συμβάλλει στην καλλιέργεια του κριτικού πνεύματος και της αυτόνομης σκέψης. Στηρίζει ένα Αναλυτικό Πρόγραμμα με την ανάπτυξη πολλαπλών διαδικασιών μάθησης, ενθαρρύνοντας τους εκπαιδευόμενους να αναλύουν κριτικά ιδέες και να αναπτύσσουν νέες. Τους ενδυναμώνει και τους προετοιμάζει να γίνουν ενεργοί πολίτες που θα συμμετέχουν στην κοινωνική αλλαγή (Ζεμπύλας, 2011). Το Αναλυτικό

Πρόγραμμα Σπουδών στο μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής σε συνδυασμό με την Κριτική Παιδαγωγική θα αναδείξει τον αναστοχαστικό χαρακτήρα του μαθήματος. Η στοχαστική διεργασία και η ενεργοποίηση του στοχασμού μπορούν να προκληθούν με βάση το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών μέσα από δράσεις που στηρίζονται στην Κριτική Παιδαγωγική.

1. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών αποτελεί ένα πολιτικό κείμενο που η κατανόησή του γίνεται σε συγκεκριμένο πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Συνδέεται με συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτισμικές μορφές. Μέσα από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών η εκάστοτε εξουσία καθορίζει τη γνώση (Aronowitz & Giroux, 2010). Ορίζονται συγκεκριμένες αξίες, καθορισμένοι κανόνες και πρότυπα συμπεριφοράς. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών χρησιμοποιείται ως όργανο για να αναπαράγει την κοινωνική δομή και να εξυπηρετήσει συγκεκριμένα συμφέροντα (Παπακωνσταντίνου, 2000). Οι δυνατότητες για κριτική διδασκαλία είναι περιορισμένες και αυτό δε βοηθά να επέλθει ο κοινωνικός μετασχηματισμός (Aronowitz & Giroux, 2010). Έτσι λοιπόν, με τον όρο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών νοείται ένας συγκεκριμένος τρόπος που επιλέγεται και οργανώνεται η σχολική γνώση. Είναι ένα κείμενο εκπαιδευτικής πολιτικής και παιδαγωγικής πρακτικής για την πραγματοποίηση των προσδοκιών που έχει η κοινωνία από το εκπαιδευτικό σύστημα (Apple, 1990. Le Metais, 1999).

Η στροφή της παιδαγωγικής σε πιο εμπειρικές και βιωματικές γνώσεις από την καθημερινή ζωή είχε ως αποτέλεσμα να αμφισβητηθεί το παραδοσιακό Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Σε αυτό έπαιξαν ρόλο οι αναλύσεις από κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης, αλλά και τα αποτελέσματα της διδακτικής έρευνας πως ο νοηματικός προσανατολισμός κινείται σε πολύ συγκεκριμένους χώρους (Ματσαγγούρας, 2004).

Τα προγράμματα σπουδών, σύμφωνα με τον Δημόπουλο (2011), διέπονται από τις αρχές της μύησης σε ερευνητικές τεχνικές, από την κατανόηση βασικών εννοιών και διαδικασιών, από την επικοινωνία, τη συνεργασία και τη σύνδεση με την καθημερινότητα. Εισάγουν πολλαπλά μέσα και υλικά παρέχοντας διδακτικές δραστηριότητες με περιθώριο σχεδιασμού από τους εκπαιδευτικούς. Διέπονται από τις αρχές της διερευνητικής μάθησης με τη διαδικασία της ερευνητικής εργασίας μέσα από βιωματικές δράσεις. Επίσης, δίνεται έμφαση στα μεθοδολογικά εργαλεία και στον τρόπο εργασίας μέσα από την πειραματική εργασία και την αναζήτηση πηγών και τεκμηρίων. Το περιεχόμενο της διδασκαλίας αποκτά μεγαλύτερη ευρύτητα μέσα από ποικίλες σχολικές δραστηριότητες (Λαρεντζάκη-Γκόγκα & Παύλου, 2008). Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί πως η δυνατότητα επιλογής δραστηριοτήτων και εκπαιδευτικού υλικού από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς αποτελεί σημαντικό νεωτερισμό (Δενδρινού, 2011).

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών μέσα από το περιεχόμενο της γνώσης, τις στάσεις, τις δεξιότητες και τις δραστηριότητες προωθεί τους γενικούς σκοπούς της σχολικής εκπαίδευσης και τις αξίες που αναδεικνύονται από αυτούς. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών πρέπει να αποσκοπεί σε ελεύθερους πολίτες αναλαμβάνοντας τις ευθύνες τους μέσα από εποικοδομητική κριτική της κατάστασης και των προβλημάτων που τους επηρεάζουν. Να δημιουργεί πολίτες με αυτοπεποίθηση, αυτοσεβασμό, που δρουν συλλογικά και συνεργάζονται, να μαθαίνουν συνεχώς και να αναθεωρούν ξεπερασμένες αντιλήψεις. Να διακρίνονται από ενσυναίσθηση, διορατικότητα και ευαισθησία, να είναι μάχιμοι ενεργοί πολίτες, να ασκούν αυτοκριτική και κριτική. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών πρέπει να αποσκοπεί σε πολίτες με ηθικές αρχές που μάχονται για τα όνειρα και τους στόχους τους που, όπως λέει ο Paulo Freire, αποκτά νόημα και αξία η ζωή τους (Freire, 2006).

Το σημερινό σχολείο, παρά τις βελτιώσεις, δεν προετοιμάζει επαρκώς τους μαθητές στις σύγχρονες απαιτήσεις κάνοντάς τους να σκέφτονται κριτικά και δημιουργικά. Απουσιάζει ο κριτικός γραμματισμός που θα τους βοηθήσει να κατανοήσουν τον κόσμο. Τους περιορίζει στην παθητική απομνημόνευση, όπου σύμφωνα με τον Paulo Freire, επιβραβεύει αυτούς που αποστηθίζουν, που προσαρμόζονται στα προβαλλόμενα πρότυπα (Freire, 1985). Οι απόψεις του Paulo Freire στηρίζονται στις αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής, που θεωρείται ένας από τους βασικούς εκπροσώπους της.

2. Κριτική Παιδαγωγική

Η Κριτική Παιδαγωγική είναι η εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική που ενθαρρύνει εκπαιδευτικούς και εκπαιδευόμενους να κατανοήσουν τη σχέση ιδεολογίας, εξουσίας και κουλτούρας, τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές που προωθούν την ανισότητα. Δημιουργεί την κριτική συνειδητοποίηση για την κοινωνική αλλαγή (Leistyna & Woodrum, 1996). Οι κριτικοί παιδαγωγοί θεωρούν πως το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών εισαγάγει σε έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής, δίνει έμφαση σε συγκεκριμένες μορφές γνώσης κάνοντας διακρίσεις. Κύριος στόχος της Κριτικής Παιδαγωγικής είναι να δημιουργήσει κριτικούς πολίτες που θα αντισταθούν στην ανισότητα, την αδικία και θα συμμετέχουν στην προσπάθεια δημιουργίας μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Στην Κριτική Παιδαγωγική ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει τον ρόλο του αναμορφωτή που θα εφαρμόσει εναλλακτικές παιδαγωγικές πρακτικές (Aronowitz & Giroux, 2010). Ο αναμορφωτής διανοούμενος εκπαιδευτικός δε στέκεται στο τυποποιημένο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, αλλά ανταποκρίνεται με ευελιξία στις διαφορετικές ανάγκες (Κουτσελίνη, 1997). Με τη δημιουργία του κατάλληλου μαθησιακού περιβάλλοντος οι εκπαιδευτές μεταδίδουν στους μαθητές την ενεργητικότητα και τη δυνατότητα να αποκτήσουν μια στάση ζωής ενάντια στην ανισότητα και στην εκμετάλλευση (Τσούλιας, 2009).

Ο αναστοχασμός, σύμφωνα με τον Freire, είναι ένας παράγοντας που συντελεί στο να γίνει ένα άτομο χειραφετημένο με εκτίμηση των δυνατοτήτων του (Τσιάμη, 2013). Βοηθά τον εκπαιδευτικό να αναπτύξει κριτική σκέψη και στάση, να αναδιοργανώσει τη δράση του, ώστε να ανταποκρίνεται στον σκοπό της εκπαιδευτικής διαδικασίας και στις ανάγκες των εκπαιδευόμενων (Κουτσελίνη, 2010). Μέσα από τον κριτικό γραμματισμό και τις πρακτικές διδασκαλίας και μάθησης, με τη σωστή χρήση και αξιολόγηση της γλώσσας, χρησιμοποιούνται κείμενα που έχουν νόημα και σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα (Χατζηλουκά-Μαυρή, 2010). Οι μαθητές με αυτόν τον τρόπο κατανοούν τον κόσμο και ενθαρρύνονται να συμβάλλουν στην αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας (Νικολούδης, 2013).

Οι αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής μπορούν να εφαρμοστούν στη βάση ενός Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών εστιάζοντας σε θέματα κοινωνικά και διερευνώντας το περιβάλλον και τη ζωή των μαθητών παρακινώντας τους να αναλάβουν δράση (Freire, 1977). Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από έναν κριτικό διάλογο παρακινώντας τους διδασκόμενους να εκφράζουν τα βιώματά τους με σκοπό να προσεγγίσουν κριτικά τη γνώση. Μέσα από τη διερευνητική μάθηση έρχεται η κριτική συνειδητοποίηση που τους οδηγεί σε μια μετασχηματιστική αντίληψη και δράση για την αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας (Γρόλλιος, 2005).

3. Κριτική Παιδαγωγική και Αναλυτικά Προγράμματα

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών είναι ένα εργαλείο που το χρησιμοποιεί ο εκπαιδευτικός σαν πυξίδα που θα τον οδηγήσει στη διδακτική διαδικασία κατευθύνοντάς τον τι θα διδάξει και πότε (Βρεττός & Καψάλης, 1997). Το περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών, σύμφωνα με τον Φλουρή (1983), επηρεάζεται από γενικούς και ειδικούς παράγοντες. Οι γενικοί παράγοντες αναφέρονται στην κουλτούρα, τον πολιτισμό και την παράδοση κάθε χώρας. Οι ειδικοί παράγοντες αναφέρονται στους ιθύνοντες της εκπαιδευτικής πολιτικής και σε όλα τα μέλη της σχολικής μονάδας. Η σημαντικότερη πηγή του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών είναι ο πολιτισμός του κάθε λαού (Βρεττός & Καψάλης, 1997. Φλουρή, 1983). Το περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών πρέπει να καθορίζεται από τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, καθώς αποτελούν το σημαντικότερο σημείο αναφοράς της εκπαίδευσης (Θεοφιλίδης, 1988). Μια άλλη πηγή που ασκεί επιρροή στο περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών είναι οι αξίες και οι επιδιώξεις της κοινωνίας. Ο ρόλος της επιστήμης είναι να πιστοποιεί την εγκυρότητα και την αποτελεσματικότητα του περιεχομένου του Αναλυτικού Προγράμματος στη διδακτική πράξη (Βρεττός & Καψάλης, 1997). Ένα καλό Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών εξασφαλίζει την ομαλή λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος. Για τη βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να τηρούνται κάποιες αρχές, όπως η διατύπωση των στόχων, όπου μέσα από αυτούς τονίζεται το γνωστικό και συναισθηματικό

επίπεδο. Στη δημιουργία του Αναλυτικού Προγράμματος πρέπει να χρησιμοποιούνται τα νέα επιτεύγματα, οι σύγχρονες επιστημονικές γνώσεις και να παρουσιάζεται η πραγματικότητα όπως είναι (Φλουρής, 1983).

Η εκπαίδευση πρέπει να προγραμματίζεται, να οργανώνεται και να αξιολογείται με σκοπό τη βελτίωσή της. Ο σκοπός και οι στόχοι είναι το προσδοκώμενο αποτέλεσμα της διδασκαλίας. Η αξιολόγηση είναι μια διαδικασία για να προσδιοριστούν οι εναλλακτικές λύσεις στη λήψη αποφάσεων. Μέσα από την αξιολόγηση κρίνεται και βελτιώνεται η αξία των επιδιωκόμενων εκπαιδευτικών στόχων. Υπάρχει η διαμορφωτική αξιολόγηση κατά τη διαδικασία σχεδιασμού του προγράμματος και η τελική αξιολόγηση που γίνεται κατά τη διάρκεια του προγράμματος ή και μετά για να διαπιστωθεί η λειτουργικότητα του προγράμματος και το τι επιτεύχθηκε (Φλουρής, 1984). Όσο πιο σαφείς και συγκεκριμένοι είναι οι στόχοι τόσο πιο εύκολη γίνεται η αξιολόγηση και ελέγχονται το περιεχόμενο και οι μεθοδολογικές διαδικασίες της διδασκαλίας (Καψάλης, Βρεττός, 1994).

Οι κριτικοί παιδαγωγοί θεωρούν πως το Αναλυτικό πρόγραμμα Σπουδών είναι μια κοινωνική κατασκευή για να αναδείξει την κοινωνική πραγματικότητα ως κάτι το φυσικό. Θεωρούν πως δεν είναι ουδέτερο και αντικειμενικό, αλλά περιθωριοποιεί τις γνώσεις και τις εμπειρίες των καταπιεσμένων κοινωνικά ατόμων. Υποστηρίζουν πως ένα κριτικό Αναλυτικό Πρόγραμμα θα προσφέρει προσωπική κατανόηση και θα τους ενδυναμώνει ηθικά. Τονίζουν πως η εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να είναι απελευθερωτική με στόχο την κριτική συνείδηση, τη χειραφέτηση, την προσωπική και κοινωνική ενδυνάμωση (Τσάφος, 2014).

Ο Giroux, σύμφωνα με τον Τσάφο (2014), θεωρεί πως το Αναλυτικό Πρόγραμμα πρέπει να καλλιεργεί την κριτική ικανότητα και να πραγματεύεται τη διαφορετικότητα, όπου κάποιες κυρίαρχες κοινωνικές δομές περιθωριοποιούν ομάδες του πληθυσμού. Ο Freire, ένας από τους πρωτεργάτες της Κριτικής Παιδαγωγικής, θεωρεί πως το περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος πρέπει να στοχεύει στον κοινωνικό μετασχηματισμό. Θεωρεί τον διάλογο ως μία σημαντική παιδαγωγική μέθοδο, όπου ο εκπαιδευτικός θέτει την υπάρχουσα προβληματική κατάσταση και ενθαρρύνοντας τους μαθητές τους παρακινεί να αναλάβουν δράση, να υπερβούν τις προβληματικές καταστάσεις και να οδηγηθούν σε παραγωγικά θέματα (Freire, 1977). Ο Freire οραματίστηκε μια κοινωνία απαλλαγμένη από ανισότητες όπου όλου σέβονται τη διαφορετικότητα και θα απολαμβάνουν τα δικαιώματα της ελευθερίας και του σεβασμού (Kiryo, 2013).

Όταν οι εκπαιδευτικοί είναι παιδαγωγικά ελεύθεροι, συνδιαμορφωτές του Αναλυτικού Προγράμματος και υπεύθυνοι για το έργο τους, τότε η εκπαίδευση θα προετοιμάσει υπεύθυνους και ευαισθητοποιημένους πολίτες. Όταν η εκπαίδευση προάγει τον προβληματισμό και τη διερευνητική μάθηση, εστιάζει στον μαθητή μέσα

από τη βιωματική προσέγγιση, τη συναισθηματική και τη γνωστική ανάπτυξη, τότε οι διδακτικές προσεγγίσεις είναι αποτελεσματικές (Γρόλλιος, 2003).

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών διαπνέεται από μια ορθολογικότητα που ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες απαιτήσεις για εξειδίκευση και γνώσεις εργαλειακές. Υπάρχει μια ορατή διάκριση μαθημάτων και ευνοούνται ορισμένες μορφές γνώσης, αφού η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή συνηθίζεται να διδάσκεται τις τελευταίες ώρες. Δίνεται έμφαση στην πολυπολιτισμική πραγματικότητα, στην κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας και όχι στην αντιμετώπιση και στην ανατροπή καταστάσεων που συμβάλλουν στην καταπάτηση κάθε κανόνα διεθνούς δικαίου. Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Ελλάδας διαπιστώνεται μια αποδοχή της Κριτικής Παιδαγωγικής με αποσπασματικό τρόπο και όχι σε διευρυμένη κλίμακα (Γρόλλιος, 2003). Οι κριτικοί παιδαγωγοί θα ταυτίζονταν με αρκετές από τις γενικές αρχές του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών, όπου τονίζεται η αξία της Δημοκρατίας, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, η ειρήνη, η ελευθερία, η καλλιέργεια κριτικής συνείδησης, η συλλογικότητα, ο σεβασμός στην πολιτισμική ετερότητα, η ευαισθητοποίηση στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Δ.Ε..Π.Π.Σ., 2003).

4. Το γνωστικό αντικείμενο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής-Τα ανθρώπινα δικαιώματα

Η διδασκαλία του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής κατέχει μια σημαντική θέση στο νέο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.). Το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών βασίζεται στη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης. Η προσέγγιση των θεμάτων οφείλει να είναι περισσότερο σφαιρική παρέχοντας την ευκαιρία για ενεργητική και επικοινωνιακή προσέγγιση. Είναι απαραίτητο να υπάρχει η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας, η οποία συνδέεται και με την έννοια της επικοινωνίας. Στη διδακτική μεθοδολογία προτείνεται η καταγραφή των βιωμάτων και γνώσεων των μαθητών σχετικά με το προς μελέτη θέμα. Δημιουργείται η λεγόμενη γνωστική σύγκρουση, όπου με την εισαγωγή της τεκμηριωμένης πληροφορίας ο μαθητής με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού καλείται να την ανακαλύψει. Έτσι δίνεται μεγάλη βαρύτητα στην ανακαλυπτική μάθηση. Σκοπός της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής σύμφωνα με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών είναι η ηθική, κοινωνική, οικονομική, πολιτική, πολιτισμική ανάπτυξη των μαθητών, καθώς και η καλλιέργεια των κοινωνικών σχέσεων, της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Ακόμη, στοχεύει να αναπτύξουν οι μαθητές στάσεις και δεξιότητες αποτελεσματικής επικοινωνίας και συνεργασίας με σκοπό την αυτόνομη διερεύνηση καταστάσεων μέσα από την κριτική ανάλυση. Επιπλέον, να εσωτερικεύσουν αξίες και να αναπτύξουν στάσεις που έχουν σχέση με το ήθος και τη συμπεριφορά του υπεύθυνου και ενεργού πολίτη, όπου θα είναι ικανός να συμμετέχει κριτικά και δυναμικά στη λήψη αποφάσεων. Να προσεγγίσουν με διαθεματικό τρόπο τις έννοιες όπως είναι τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν τους ρόλους, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών με τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις αποσκοπεί στη διερεύνηση υποθέσεων και καταστάσεων που με την κριτική ανάλυση των δεδομένων και την εξαγωγή συμπερασμάτων, αναδεικνύει την προσωπική και κοινωνική ανέλιξη των μαθητών. Βοηθά να αναπτύξουν στάσεις και συμπεριφορές ενός υπεύθυνου και ενεργού πολίτη. Σημαντικός στόχος του Αναλυτικού Προγράμματος είναι η διαμόρφωση συμπεριφοράς με ηθικούς κανόνες, η διαθεματική προσέγγιση και κατανόηση εννοιών, όπως η Δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι μαθητές να ασκηθούν σε δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργασίας, να παίρνουν θέση σε ζητήματα που προκύπτουν. Να ενθαρρύνονται για να συμμετέχουν ενεργά στην αναζήτηση λύσεων μέσα από την αποκαλυπτική μάθηση. Απαιτείται η χρήση ποικίλων πηγών και μέσων για την αναζήτηση πληροφοριών, όπου μέσα σε πνεύμα συνεργασίας και κριτικής επιλογής να διαμορφώνουν αντιλήψεις (ΥΠ.Ε.Π.Θ., 2004).

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών στο μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής αναφέρεται σε κοινωνικές δεξιότητες. Κάθε διδακτική ενότητα περιλαμβάνει την εισαγωγή, τους στόχους, τις δεξιότητες, το περιεχόμενο και τη μέθοδο διδασκαλίας και φαίνεται πως υπάρχουν αρκετά στοιχεία της Κριτικής Παιδαγωγικής. Η επιρροή της Κριτικής Παιδαγωγικής φαίνεται και στο επίπεδο της αξιολόγησης των μαθητών, όπου γίνεται με τεχνικές αξιολόγησης που δίνουν τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να διαπιστώσει τις αδυναμίες και τις δυσκολίες των μαθητών.

Στο μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής οι μαθητές καλούνται να κατανοήσουν τον ρόλο τους, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως υπεύθυνοι πολίτες. Η μεθοδολογική προσέγγιση του μαθήματος έχει στόχο την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών, ώστε να αναλύσουν και να ερμηνεύσουν φαινόμενα κοινωνικής και πολιτικής φύσεως, να διαχειριστούν προβλήματα και να βρουν λύσεις. Όλα αυτά μέσα από την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών, την ανάπτυξη κριτικής σκέψης και αντίληψης. Μπορεί λοιπόν, να υπάρχουν σε θεωρητικό επίπεδο και κάποια από αυτά να εφαρμόζονται σε ικανοποιητικό βαθμό, όμως ουσιαστικό αντίκρυσμα και αποτέλεσμα δεν υπάρχει. Σε πολλά σημεία αποκλίνει από τις αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής με τις υπάρχουσες δραστηριότητες που προτείνονται. Επίσης, δίνονται αρκετοί στόχοι και αρκετές δραστηριότητες για την υλοποίησή τους. Πολλές όμως από τις δραστηριότητες που δίνονται, δε βοηθούν στο να υπάρξει κριτική ανάλυση και έντονος προβληματισμός, ώστε μέσα από την κριτική συνειδητοποίηση να εμβαθύνουν στις έννοιες που δίνονται, να τους καταστήσουν ενεργούς και κριτικούς πολίτες που θα συμβάλλουν στην κοινωνική αλλαγή, στον μετασχηματισμό της κοινωνίας, όπως ανέφερε ο Freire. Αναλυτικότερα στην ενότητα για τα Ανθρώπινα δικαιώματα μπορούν να διατυπωθούν αρκετές επισημάνσεις, αφού οι δραστηριότητες που προτείνονται προσεγγίζουν επιφανειακά και επιδερμικά την κάλυψη του θέματος χωρίς κριτική εμβάθυνση.

Συγκεκριμένα, η ενότητα έχει στόχο να καταστήσει τους μαθητές ικανούς να κατανοήσουν τη σημασία της έννοιας δικαίωμα και ποια είναι τα δικαιώματα. Να συνειδητοποιήσουν ότι αυτά πρέπει να γίνονται σεβαστά ανεξάρτητα από φύλο, φυλή, θρησκεία ή άλλη διαφορά, να προβληματιστούν, να γνωρίσουν τις δράσεις και τις οργανώσεις που ασχολούνται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και να ευαισθητοποιηθούν πάνω σε αυτά. Επίσης, η διδασκαλία για τα δικαιώματα του παιδιού έχει στόχο να καταστήσει τους μαθητές ικανούς για να συνειδητοποιήσουν πως τα παιδιά ως ευαίσθητη κοινωνική ομάδα έχουν ανάγκη από ειδική προστασία και μέριμνα, ότι τα δικαιώματά τους προστατεύονται από τα περισσότερα κράτη και να γνωρίσουν τα βασικά τους δικαιώματα.

Μέσα από τις δραστηριότητες που προτείνονται οι μαθητές καλούνται να διαχωρίσουν τις ανάγκες, να συζητήσουν για τις βασικές ανάγκες, να καταλήξουν σε ένα συμπέρασμα, να συνδέσουν έννοιες μέσα από τη μελέτη περίπτωσης, να προβληματιστούν και να αναφέρουν παραδείγματα της επικαιρότητας. Ακόμα, μέσα από το παιχνίδι ρόλων που προτείνεται ζητείται να εξαχθεί ένα συμπέρασμα. Επίσης, δίνονται βασικές πληροφορίες για τα δικαιώματα και την Οικουμενική Διακήρυξη, τους Διεθνείς Οργανισμούς και μέσα από τον προβληματισμό ζητείται να γίνει συζήτηση και εκτενής αναφορά για τα δικαιώματα του παιδιού. Επιπλέον, ζητείται να γίνει συζήτηση και αναφορά για την παραβίαση των δικαιωμάτων. Μέσα από τα κείμενα που δίνονται και το διάβασμά τους από τους μαθητές, ζητούνται να βρεθούν πληροφορίες από το διαδίκτυο. Επίσης, δίνονται εικόνες και φωτογραφικό υλικό για περεταίρω συζήτηση. Ακόμα, ζητείται από τους μαθητές να γνωρίσουν την ιστορική διαδρομή της κατάκτησης των δικαιωμάτων και ότι προστατεύονται από οικουμενικές διακηρύξεις και συμβάσεις και να κατανοήσουν ότι η μη ικανοποίηση των δικαιωμάτων έχει επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Επιπρόσθετα, μέσω των δραστηριοτήτων να συνειδητοποιήσουν ότι η παραβίασή τους συνιστά αξιόποινη πράξη και τιμωρείται και πως σε περίπτωση παραβίασης πρέπει να ζητήσουν τη βοήθεια της νομοθεσίας και των ανεξάρτητων αρχών.

Ο στόχος για την αναγνώριση και την αποδοχή των δικαιωμάτων γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα σύνταξης καταλόγου των δικαιωμάτων και συζήτηση για την παραβίασή τους μέσα από την τεχνολογία και το διαδίκτυο. Στη δραστηριότητα αυτή θα μπορούσε να γίνει συζήτηση για την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθημερινά, ακόμα και από το ίδιο το κράτος. Επίσης, θα μπορούσε να γίνει αναφορά για τους πολίτες που τηρούν τις υποχρεώσεις τους χωρίς ανταπόδοση και αντίκρισμα. Στην κατανόηση της σπουδαιότητας των δικαιωμάτων η δραστηριότητα περιορίζεται στην καταγραφή και τη συζήτηση, χωρίς να υπάρχει ο κατάλληλος προβληματισμός και η κριτική σκέψη και αντίληψη για τη μη ύπαρξη βασικών δικαιωμάτων από το κράτος. Θα μπορούσε να γίνει κριτικός σχολιασμός και προβληματισμός για την υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και τη μόρφωση, τις

συντάξεις αλλά ακόμα και για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ο στόχος της δραστηριότητας δεν προάγει το ερέθισμα στους μαθητές να αναζητήσουν μόνοι τους, να προβληματιστούν, να συμμετέχουν ενεργά με κριτικό διάλογο για την κοινωνική πραγματικότητα.

Στον στόχο για την συνειδητοποίηση και την ευαισθητοποίηση των μαθητών απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα γίνεται καταγραφή των διεθνών οργανισμών. Ζητείται στους μαθητές να αναζητήσουν, να διαβάσουν, να σημειώσουν και να μάθουν για τους Διεθνείς Οργανισμούς χωρίς να γίνεται συζήτηση σε βάθος για τον ρόλο που έχουν στη σημερινή εποχή, στη στήριξη και στην ανοχή τους των κρατών αυτών σε βάρος ασθενέστερων κρατών και καταπιεζόμενων πληθυσμών. Οι πληροφορίες δίνονται τυποποιημένες απλά και μόνο για να τις μάθουν. Αντίστοιχα σε αυτό το σημείο, προτείνεται να γίνει αναζήτηση και καταγραφή στα παγκόσμια αφιερώματα των δικαιωμάτων. Χρειάζεται να αναφερθεί πως δε δίνεται ιδιαίτερη αναφορά στη μεγάλη σημασία αυτών των αφιερωμάτων, ώστε να καταστούν ικανοί οι μαθητές να αναλύσουν σε βάθος μέσα από την κριτική συνειδητοποίηση την τεράστια σημασία τους σε όλη την ανθρωπότητα.

Οι δραστηριότητες μπορούν να γίνουν στοχευμένες και θα πρέπει να είναι κατασκευασμένες με τέτοιο τρόπο που να προωθούν απαντήσεις και δράσεις συγκεκριμένης δεξιότητας. Χρειάζονται δραστηριότητες που αφορούν προσωπικές σχέσεις με σκοπό την ενδυνάμωσή τους που να εμπεριέχουν σύγκριση και αντιπαράθεση για να συνειδητοποιήσουν τα προβλήματα που βιώνουν. Η ενεργητική συμμετοχή του εκπαιδευτικού με τον διάλογο, τις εποικοδομητικές συγκρούσεις και τις γόνιμες αντιπαράθεσεις με τις διαφορετικές απόψεις και αντιλήψεις πρέπει να είναι βασικά στοιχεία. Η Κριτική Παιδαγωγική προωθεί ζητήματα κοινωνικά, πολιτικά και ζητήματα πολυπολιτισμικότητας. Χρειάζεται λοιπόν ενσωμάτωση των αρχών της Κριτικής Παιδαγωγικής σε δραστηριότητες που ενδυναμώνουν τον κριτικό γραμματισμό και να γίνεται συζήτηση σε ομάδες, όπου μέσα από τον προβληματισμό να διαφαινονται όλες οι διαφορετικές απόψεις και όλες οι αποχρώσεις.

Στη δραστηριότητα για την καταγραφή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την παραβίασή τους, δεν αναφέρεται σε κοινωνικές ομάδες όπως οι Ρομά, οι πρόσφυγες, οι άστεγοι. Οι μαθητές θα μπορούσαν να γνωρίσουν τις ομάδες αυτές του πληθυσμού από κοντά μέσα από την επίσκεψη των μαθητών σε έναν καταυλισμό. Επιπλέον, θα μπορούσε να γίνει επίσκεψη σε μια δομή προσφύγων, ώστε να γνωρίσουν προσωπικά τα προσφυγόπουλα, παιδιά συνομήλικά τους τα οποία ζουν σε δύσκολες συνθήκες. Έτσι, να βιώσουν άμεσα και να ευαισθητοποιηθούν για την παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των δικαιωμάτων του παιδιού.

Επίσης, τα κείμενα και το συγκεκριμένο φωτογραφικό υλικό έτσι όπως δίνονται και που καλούνται οι μαθητές να συζητήσουν, περιορίζει τη σκέψη και τη δράση τους κάνοντας τη γνώση προπαρασκευασμένη. Παρατηρείται δηλαδή, μια καθοδήγηση σε

συγκεκριμένες σκέψεις και απόψεις και τίποτα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, αφού το διδακτικό περιεχόμενο είναι προκαθορισμένο.

Όπως αναφέρει το Δ.Ε.Π.Π.Σ., η διαθεματικότητα των δραστηριοτήτων στοχεύει να παροτρύνει τους μαθητές να αντιληφθούν το θέμα πολυπρισματικά, χωρίς να είναι αναγκασμένος ο μαθητής να αποστηθίσει οποιαδήποτε πληροφορία που θα του παρέχει ο εκπαιδευτικός, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Paulo Freire. Η στρατηγική διδασκαλίας που προτείνεται είναι κυρίως μαθητοκεντρική. Ωστόσο, δίνεται η δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να επιλέξει ο ίδιος πότε μια δραστηριότητα μπορεί να διδαχθεί έτσι. Ο όγκος όμως της ύλης στη συγκεκριμένη ενότητα είναι πολύ μεγάλος και μειώνονται οι δυνατότητες αξιοποίησης του χρόνου για διάλογο και προβληματισμό. Για το συγκεκριμένο μάθημα οι εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας που προσφέρονται είναι ελάχιστες. Στο Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής διδάσκεται μόνο μία ώρα την εβδομάδα. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη διαθεματικότητα που προτείνεται καθώς η διαθεματική προσέγγιση με άλλα γνωστικά αντικείμενα χρειάζεται πολύ περισσότερο χρόνο για κριτική σκέψη και προβληματισμό. Η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, που θεωρείται ένα σημαντικό μάθημα, θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται από ένα ανοιχτό και ελαστικό πρόγραμμα σπουδών. Αυτό θα έδινε την ευκαιρία στους μαθητές να έχουν περισσότερη ευελιξία αναζητώντας την αλήθεια και αναπτύσσοντας τη δική τους κρίση και αντίληψη για την κοινωνική πραγματικότητα, Επιπλέον, η αξιολόγηση των μαθητών γίνεται στο τέλος της διδακτικής ενότητας με σκοπό να διαπιστωθεί κατά πόσο οι μαθητές έχουν εμπεδώσει και αφομοιώσει τις γνώσεις που έχουν διαμορφωθεί και έχουν τεθεί από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.

5. Συμπέρασμα

Η εκπαίδευση πρέπει να προσανατολιστεί προς τη δημιουργία μιας κουλτούρας, μιας μόρφωσης που να διαμορφώνει την κοινωνική συνείδηση. Οι άνθρωποι χρειάζεται να βλέπουν την καταλληλότητα των γνώσεων και όχι μόνο απλά να μαθαίνουν. Σύμφωνα με τις αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής το άτομο που μπορεί να ανταποκριθεί στα προβλήματα της κοινωνίας θεωρείται μορφωμένο. Η μάθηση έχει σχεδιαστεί για τις ανάγκες μιας κοινωνίας στατικής, καθώς μέσα στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών οι απαραίτητες γνώσεις, δεξιότητες και αξίες είναι προκαθορισμένες (Posch, 2003). Μια μάθηση που στηρίζεται στην προκατασκευασμένη γνώση και στον εκπαιδευτικό ως διεκπεραιωτή, καθιστούν τον ρόλο του σχολείου είναι επιλεκτικό (Νικολούδης, 2013). Η διδασκαλία και η εκπαίδευση γενικότερα χρειάζεται μια κοινωνική και πολιτική κριτική ανάλυση στα πλαίσια της Κριτικής Παιδαγωγικής (Λιάμπα & Κάσκαρη, 2007). Η Κριτική Παιδαγωγική στοχεύει σε μια κριτική εκπαίδευση, όπου ο εκπαιδευτικός δεν επιβάλλει τις απόψεις του, αλλά μέσα από τον διάλογο γίνεται κριτικός συνερευνητής μαζί με τους εκπαιδευόμενους. Επίσης, δίνει

τη δυνατότητα στους διδασκόμενους να αναπτύσσουν δεσμούς ανάμεσα στην προσωπική τους εμπειρία και στα προβλήματα του κοινωνικού συνόλου. Αυτός ο τρόπος διδασκαλίας δημιουργεί σκεπτόμενους πολίτες που θα βοηθήσουν στον κοινωνικό μετασχηματισμό (Νικολούδης, 2013). Μια διδασκαλία που σέβεται την ετερότητα των μαθητών, που τους κάνει να σκεφτούν κριτικά, να προβληματιστούν πάνω στη νέα γνώση δίνοντας ενεργητικό ρόλο στη μαθησιακή διαδικασία (Giroux, 2004). Επιπλέον, είναι αναγκαίο να στοχεύει στη διαμόρφωση ανθρώπων που ξέρουν να στοχάζονται δίνοντας τη γνώση ως ζητούμενη και όχι ως δεδομένη. Έτσι λοιπόν, στη διδασκαλία χρειάζεται να αναπτυχθεί ο διάλογος, ο προβληματισμός, η διερεύνηση και η κριτική ικανότητα των μαθητών και όχι μόνο η αναπαράγωγή όσων λέει το βιβλίο. Η Κριτική Παιδαγωγική είναι διαδικασία και πράξη που προσπαθεί για κάτι διαφορετικό μέσα στην τάξη. Οι μαθητές μπορούν έτσι να ανταποκριθούν καλύτερα και οι εκπαιδευτικοί να γίνουν πιο ανθρώπινοι δάσκαλοι.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Aronowitz, S. & Giroux, H.A. (2010) Θεωρία του αναλυτικού προγράμματος, εξουσία και πολιτισμική πολιτική, Στο: Π. Γούναρη & Γ. Γρόλλιος (Επιμ.), *Κριτική παιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βρεττός, Γ. & Καψάλης, Α. (1994) *Αναλυτικά Προγράμματα: θεωρία και τεχνογνωσία σχεδιασμού και αναμόρφωσης*, Θεσσαλονίκη: Art of Text.
- Βρεττός, Γ. & Καψάλης, Α. (1997) *Αναλυτικά προγράμματα*, Θεσσαλονίκη: Art of text.
- Γερογιάννης, Κ. & Μπούρας, Α. (2007) Αναλύοντας προγράμματα-σχολικά εγχειρίδια, Σχεδιασμός αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών-νέες τάσεις. *Συνέδριο: η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας* (σσ. 482-489). Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή επιστημών αγωγής.
- Γρόλλιος, Γ. (2003) Θεμελίωση, στοχοθεσία και διαθεματικότητα στο νέο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για την υποχρεωτική εκπαίδευση, *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, 67, 30-37.
- Γρόλλιος, Γ. (2005) *Ο Paulo Freire και το αναλυτικό πρόγραμμα*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δαφέρμος, Ο. (2001) *Το σχολείο στην εποχή της γνώσης και των μεταβολών*, Νέα Παιδεία, 97, 21-26.
- Δενδρινού, Β. (2011) Τα νέα προγράμματα σπουδών ως εργαλεία ως εργαλεία για τον εκπαιδευτικό, *Ημερίδα για τα στελέχη διοίκησης της εκπαίδευσης: «Το νέο σχολικό πρόγραμμα σπουδών και η πιλοτική εφαρμογή του»*, Αθήνα.

- Δ.Ε.Π.Π.Σ, (2003) Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για την υποχρεωτική εκπαίδευση (Γενικό Μέρος & Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής), Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ., Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Δημόπουλος, Κ. (2011) Τι νέο φέρνουν τα προγράμματα σπουδών; *Ημερίδα για τα στελέχη διοίκησης της εκπαίδευσης: «Το νέο σχολικό πρόγραμμα σπουδών και η πιλοτική εφαρμογή του»*, Αθήνα.
- Ζεμπύλας, Μ. (2011) Οι πολιτικές διαστάσεις του αναλυτικού προγράμματος. Στο: Μ.Ζεμπύλας (Επιμ.), *Αναλυτικά προγράμματα: θεωρίες και εφαρμογές*. Λευκωσία: Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Freire, P. (1977) *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, Αθήνα, Ράππα.
- Freire, P. (2006) *Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν*, μτφρ. Τ. Λιάμπας, Αθήνα: Επίκεντρο.
- Giroux, H. (2004) Οι εκπαιδευτικοί ως διανοούμενοι της κοινωνικής αλλαγής, *Ρωγμές εν τάξει*, (15), 60-64.
- Θεοφιλίδης, Χ. (1988) Μοντέλα Σχεδιασμού Αναλυτικών Προγραμμάτων, *Επετηρίδα Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου*, 29: 31-46. Άρθρα: μελέτες και έρευνες.
- Κουτσελίνη, Ι.Μ. (1997) Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές των αναλυτικών προγραμμάτων, *Περιοδικό Νέα Παιδεία*, (83), 35-49.
- Κουτσελίνη, Ι.Μ. (2010) Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το αναλυτικό πρόγραμμα: μια κριτική προσέγγιση, *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, (14), 95-112.
- Λαρεντζάκη-Γκόγκα, Α. & Παύλου, Ε. (2008) *Τα ερωτήματα του σύγχρονου εκπαιδευτικού*, Αθήνα: Gutenberg.
- Λιάμπας, Α. & Κάσκαρη, Ι. (2007) Κριτικός μεταμοντερνισμός, κριτική παιδαγωγική και τα ιδεολογικά σχήματα του νεοφιλελευθερισμού στην εκπαίδευση, *Περιοδικό Θέσεις*, (99).
- Μάρκου, Γ. (2010) *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις.
- Ματσαγγούρας, Η. (2004) *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*, Αθήνα: Γρηγόρη.
- Νικολούδης, Δ. (2013) *Οι πολιτικές της διδασκαλίας και το πλαίσιο των αρχών τους*, Παιδαγωγική-Θεωρία & Πράξη, (6), 101-108.
- Παπακωνσταντίνου, Π. (2000) Η ανισότητα στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση: Σχολική επιτυχία και κοινωνική προέλευση. Στο: Γκότοβος, Μαυρογιώργος & Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πράξη*, Αθήνα: Gutenberg
- Παπανούτσος, Ε. Π. (1996) *Αγώνες και αγωνία για την παιδεία*, Αθήνα: Φιλιππότη.

- Posch, P. (2003) Η κοινωνική αλλαγή και οι συνέπειες της για τη διδασκαλία και μάθηση. Στο: Γ. Μπαγάκης (Επιμ.), *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Τσάφος, Β. (2014) *Αναλυτικό Πρόγραμμα, Θεωρητικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Τσιόμη, Δ. (2013) Paulo Freire, κριτική παιδαγωγική & έρευνα δράσης: κοινές προβληματικές και απόψεις, *Action Research in Education*, (4), 20-42 (ανακτημένο από: http://www.actionresearch.gr/AR/ActionResearch_Vol4/i4p2.pdf)
- Ημερομηνία πρόσβασης (10/01/2019).
- Τσούλιας, Ν. (2009) Μετασχηματισμός του ρόλου του σχολείου και του εκπαιδευτικού. *Επιστημονικό Βήμα*, (10), 31-44 (ανακτημένο από: <https://anthologio.wordpress.com/2011/06/02/%CF%8C-%CF%8C-la/>)
- Ημερομηνία πρόσβασης (10/01/2019).
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (2004) Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ.
- Φλουρής, Γ. (1983) *Αναλυτικά προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Φλουρή, Γ. (1984) *Η αρχιτεκτονική της διδασκαλίας και η διαδικασία της μάθησης*, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Χατζηλουκά-Μαυρή, Ε. (2010) Από την επικοινωνιακή-κειμενοκεντρική προσέγγιση στην παιδαγωγική του κριτικού γραμματισμού (ή η διδασκαλία του γραπτού λόγου στο δημοτικό σχολείο σήμερα): Η περίπτωση της Κύπρου, *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, (16), 114-130 (ανακτημένο από: <http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos16/114-130.pdf>) Ημερομηνία πρόσβασης (10/01/2019).

Ξενογλωσση

- Apple, M. (1990) *Ideology and the curriculum*, New York: Routledge.
- Freire, P. (1985) *The Politics of Education*, Μασαχουσέτη: Bergin and Garvey.
- Kirylo, J.D. (2013) *A critical pedagogy of resistance: 34 pedagogues we need to know*, Rotterdam: Sense of Publishers.
- Le Metais, J. (1999) Values and aims in curriculum and assessment frameworks: a 16-nation review, Στο Β. Moon & R. Murphy (Eds), *curriculum in context* (45-57), London: Paul Chapman.
- Leistyna, P. & Woodrum, A. (1996) Context and culture: What is critical pedagogy? Στο P. Leistyna, A. Woodrum & S. A. Sherbloom (Eds.) *Breaking free: The transformative power of critical pedagogy* (1-7), Cambridge, MA, Harvard Educational Review.